

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA, YÖNTEM VE ANALİZ 2025-II

Editörler
Ferhat BERBER
M. Selçuk ÖZKAN

LIVRE DE LYON
2025

Sosyal Bilimler

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA, YÖNTEM VE ANALİZ 2025-II

Editörler

Ferhat BERBER & M. Selçuk ÖZKAN

LIVRE DE LYON

Lyon 2025

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLERDE ARAŞTIRMA, YÖNTEM VE ANALİZ 2025-II

Editörler

Ferhat BERBER & M. Selçuk ÖZKAN

LIVRE DE LYON

Lyon 2025

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz 2025-II

Editors • Assoc. Prof. Dr. Ferhat BERBER• Orcid: 0000-0002-9012-4087
Dr. M. Selçuk ÖZKAN • Orcid: 0000-0003-0479-8008

Cover Design • Motion Graphics
Book Layout • Motion Graphics
First Published • July 2025, Lyon

e-ISBN: 978-2-38236-870-1
DOI: 10.5281/zenodo.15879548

copyright © 2025 by Livre de Lyon
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher. The author or authors of the relevant section are responsible for any copyright infringement that may occur due to the images and graphics used in the book. The editor or publisher does not assume responsibility in this regard.

OPEN ACCESS

Publisher • Livre de Lyon
Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France
website • http://www.livredelyon.com
e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

ÖNSÖZ

Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma, Yöntem ve Analiz adlı kitabımız; edebiyat ve dilbilimi, tarih, felsefe, iktisat, psikoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi gibi alanlardan kimisi telif, kimisi metodolojik önermelerde bulunan, kimisi metin analizini yahut karşılaştırmasını içeren yirmi dört bölümden oluşmaktadır.

Edebiyat alanındaki bölümler, Babür Divanı, Tuhfet-ül Emsâl gibi eski metinleri incelemekte, yakın dönemlerde farklı ülkelerde kaleme alınmış tematik iki romanı karşılaştırmakta; dilbilimi ve tercümanlık alanındaki bölümlerde ise Türk lehçeleri kıyaslanmakta, Türkçe-Fransızca metin çevirisi analiz edilmektedir.

Tarih disiplinine ait bölümler 19. Yüzyıl Osmanlı tarihine odaklanmıştır. Bu eserlerde Rusya'ya ve Avusturya'ya giden elçilerin raporları tahlil edilmekte, bir hariciye nazırının hayatı ve bir sadrazamın düşünce dünyası incelenmektedir.

Diğer disiplinlerde ise gayrimenkul değerlemesine dair analizler, çocuk ve yetişkin psikolojisi üzerine gözlem ve yorumlar, eğitimde hukuk bilinci ve engelli bireylere dair farkındalık, hastane yahut müze yönetimleri, yakın dönemin siyasi gelişmelerinin medyaya yansıması, uluslararası ilişkiler ve Türkiye'nin dış politika hassasiyetlerinden birisi olan adaların uluslararası hukuk bağlamında ele alınması gibi çok çeşitli konularda çalışmalar yer almaktadır.

Kitabın, bilim alanına yeni katkılar sağlaması dileklerimizle…

Ferhat BERBER
M. Selçuk ÖZKAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I

BÖLÜM I. BÂBÜR DİVÂNI'NDA ANASIR-I ERBAA'NIN KAVRAM ALANI VE BU KAVRAMLA İLGİLİ DİĞER TERİM VE KAVRAMLAR 1
Serpil SOYDAN

BÖLÜM II. MANTIK, ADALET VE KÜLTÜREL HARMONİ: ESRÂR-I CİNÂYÂT VE MORGUE SOKAĞI CİNAYETLERİ'NİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 25
Merve Esra ÖZGÜRBÜZ

BÖLÜM III. TARİHİ TÜRK LEHÇELERİNDEN ÇAĞDAŞ TÜRKİYE, KAZAK VE ÖZBEK TÜRKÇESİNE BİRLEŞİK ZAMANLARDA ŞART BİRLEŞİK ZAMANLARDA ŞART 51
Kamil ÖNAL

BÖLÜM IV. TÜRKÇE-FRANSIZCA DİL ÇİFTİ ÖZELİNDE KOZMETİK METİNLERİNİN ÇEVİRİSİNE İŞLEVSEL BİR BAKIŞ 73
Nahide ARSLAN

BÖLÜM V. TÜRKİYE'DEKİ DİL FELSEFESİ VE ANALİTİK FELSEFE ALANINDAKİ ÇALIŞMALARIN PROBLEMATİK OLARAK BETİMLENMESİNE YÖNELİK BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ 89
Vedat ÇELEBİ & Merve KARADAĞ

BÖLÜM VI. GİRESUN YÖRESİNDE TESPİT EDİLMİŞ DEMONİK VARLIKLARLA İLGİLİ ANLATILAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 115
Pelin ELMALI

BÖLÜM VII. ÇOCUKLUK ÇAĞI TRAVMALARI 129
Fatmanur ÇALER & Ayşegül KESKİNKILIÇ & Burcu GÜLEY

BÖLÜM VIII. ENGELLİ BİREYLERİN KARŞILAŞTIKLARI ZORLUKLARA İLİŞKİN ÖĞRETMENLERİN DENEYİMLERİ 143
Nurbanu COŞKUNER & Ali Fuat ERSOY

BÖLÜM IX. MEKÂNSAL ALGIDA TEHDİT VE ESTETİK DENGESİ: NASIL BİR ORTAMI GÜZEL BULURUZ? 161
Tuba ERDAĞ & Selver ÖZGÜR

BÖLÜM X. YENİ BİLGİ VE BELGELER IŞIĞINDA ÜSKÜDARLI HARİCİYE NAZIRI GABRİYEL NORADUNKYAN EFENDİ (1852-1936) 183
Ercan KARAKOÇ

BÖLÜM XI. SAİT HALİM PAŞA'NIN ZİHNİYET DÜNYASINDA MİLLİYETÇİLİK 201
İkbal VURUCU

BÖLÜM XII. XVIII. YÜZYILDA RUSYA'YA GİDEN OSMANLI ELÇİLERİNİN SEFARETNAMELERİNE GÖRE RUSYA'DA SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT 219
Kamile DELİKTAŞ

BÖLÜM XIII. XVIII. YÜZYILDA AVUSTURYA'YA GİDEN OSMANLI ELÇİLERİNİN SEFARETNAMELERİNE GÖRE AVUSTURYA'DA SOSYAL HAYAT 253
Nazlıcan BASAN

BÖLÜM XIV. 2011-2024 ARASI AK PARTİ'NİN GÖÇMEN POLİTİKASI MEDYA YANSIMALARI 281
İzzettin BEŞTAŞ

BÖLÜM XV. YAPAY ZEKA İLE GAYRİMENKUL DEĞERLEMESİ: YENİ BİR DÖNEM 293
Yiğit Han GAZEL & Serpil ALTINIRMAK

BÖLÜM X

YENİ BİLGİ VE BELGELER IŞIĞINDA ÜSKÜDARLI HARİCİYE NAZIRI GABRİYEL NORADUNKYAN EFENDİ (1852-1936)*

Foreign Minister Gabriyel Noradunkyan Effendi from Üsküdar in the Light of New Information and Documents (1852-1936)

Ercan KARAKOÇ

(Prof. Dr.), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, İstanbul/Türkiye
E-mail: ercankarakoc@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5859-8661

1. Giriş

Tüm kariyeri II. Abdülhamit'in saltanat yıllarına denk gelen ve Hariciye Nezareti'nde başlayan memuriyet hayatı Bâbıâli Hukuk Müşavirliği ile devam eden, II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamit tarafından Ayan Meclisi'ne atanan ve o dönemde kurulan kabinelerden bazılarında önce Ticaret ve Nafıa, sonra Hariciye Nazırı olarak görevler alan ve teknokrat özellikleriyle dikkat çeken Gabriyel Noradunkyan Efendi, doğma ve büyüme Üsküdarlıdır (Hançer, 2004). Aslen Sivas Divriğili olan ailesinin Osmanlı döneminde yaşadığı yer, bugün Üsküdar'ın Selami Ali (Selamsız) Mahallesi Ekmekçibaşı Sokağı olarak geçmektedir. Ermeni Amiralardan olan Noradunkyanlar (Barsoumian, 2013, s. 59) Osmanlı ordusunun ekmek tedarikçileri olduklarından, sokağın ismi onların yaptıkları işe atıfla günümüzde dahi Ekmekçibaşı olarak adlandırılmıştır. Gabriyel Efendi'nin büyük dedesi Artin Amira Noradunkyan ve erkek torunları da Üsküdar'da yaşamışlar, Surp Haç Kilisesi'ne yakın, büyük ve bahçeli bir konutta ikamet etmişlerdir (Pamukciyan, 2003a, s. 33).

* Bu çalışma XII. Üsküdar Sempozyumu'nda (13-15 Ekim 2023) sunulmuştur.

Gabriyel Noradunkyan (BOA, DH. SAİD 81/473), Ekim 1852'de dünyaya gelmiştir Babası Ekmekçibaşı Hacı Krikor Efendi (Pamukciyan, 2003a, s. 26), annesi Annik Arusyak (Papazyan) Hanım'dır. 9 Kasım 1852'de Selamsız Surp Haç Kilisesi'nde amcası Simon Efendi'nin sağdıçlığında vaftiz olmuştur (Dabağyan, 2010, s. 68). Gabriyel Efendi, kuyumcu Hagop Çobanyan'ın kızı Mari Hanım ile evlenmiş, bu evlilikten Diran adında bir oğlu ve Anayis isminde bir kızı dünyaya gelmiştir. Diran Efendi de babası gibi hem Selamsız Surp Haç Kilisesi'nde vaftiz olmuş, hem hariciye nezaretine intisap etmiştir (Kayaoğlu, 2013, s. 86-88; Carmont, 2012, s. 113). Noradunkyan ailesine mensup bir diğer hariciyeci de Hrant Efendi'dir (BOA, DH. SAİD 88/143; Kayaoğlu, s. 132-134). Hrant Bey siyasi hatıralarını *Vers La Guerre Balkanique et Vers La Première Guerre Mondiale* (İstanbul 1950) adlı eserde kaleme almıştır (Pamukciyan, 2003b, s. 321-326).

2. Eğitimi ve Bürokrasideki Kariyeri

Noradunkyan Efendi, ilk eğitimini evinde özel hocalardan almış, akabinde Kadıköy'de bulunan Özel Saint Joseph Fransız Lisesi'ne devam ederek buradan mezun olmuştur. Babasının ölümünden sonra, kısa bir süre ticaretle uğraşan Gabriyel Efendi, ticarete ısınamamıştır. Devlet bürokrasisinde çalışmak istediğinden, Hariciye Nezareti'ne intisap etmiş, burada yazışmalar bölümünde çalışmaya başlamıştır. Bilahare eğitimini, görgüsünü ve Fransızca'sını geliştirmek amacıyla Paris'e gitmiş, burada Coll*è*ge de France, Sorbonne Üniversitesi ve Ecole des Sciences Politiques'e devam ederek hukuk, diplomasi, siyaset bilimi, servet-i milel (iktisat) ve tarih alanlarında eğitim almıştır. Paris'te bulunduğu sırada Osmanlı sefir-i kebirleri Mehmet Cemil Paşa (Eylül 1866-Temmuz 1872), Server Paşa (Temmuz 1872-Temmuz 1873) ve Zülüflü (Kokana) Ali Paşa (Temmuz 1873-Ekim 1875) ile teşrik-i mesai imkânı bulmuş, Paris Büyükelçiliği'nde gönüllü, yani fahri ataşe olarak çalışmıştır. Zülüflü Ali Paşa ile İstanbul'a dönerek, Osmanlı hariciyesindeki kariyerine devam etmiştir. Bir ara Karadağ Çetine'deki sefarette kâtip olarak görevlendirilmiştir.

Bâbıâli Hukuk Müşavirliği'nde (İstişare Odası) (Dinç, 2022) çalışan İngiliz Barnes Efendi'nin 1882'de ölümü üzerine, onun yerine, Küçük Said Paşa'nın tavsiyesi ve Artin Dadyan Paşa'nın tavassutuyla Gabriyel Noradunkyan Efendi atanmıştır (Karakoç, 2015, s. 101). O, buradaki görevi sırasında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren o tarihlere kadarki bütün anlaşmalarını içeren *Recueil d'actes internationaux de l'empire Ottoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Uluslararası Antlaşmaları) başlıklı bir kitap da kaleme almıştır. Bu eser 200 adet satın alınarak Osmanlı konsolosluklarına gönderilmiştir (Tuğlacı, 2004, s. 194).

Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Osmanlı bürokrasisindeki kariyeri son derece parlaktır. O, Hariciye Nezareti ile Bâbıâli Hukuk Müşavirliği'nde çalıştığı süre içinde sırasıyla Sırbistan Tahdid-i Hudud Komisyonu (1878-1879), Avrupa Muhtelit Komisyonu (1879), Avrupa Tahdid-i Hudud Komisyonu (1880-1881), Roma Sağlık Konferansı (1885), Almanya Ticaret Muahedenamesi Komisyonu (1886), Rumeli Demiryolu Şirketi Komisyonu (1888), İran Posta Mukavelesi Komisyonu (1889), Haydarpaşa Demiryolu Komisyonu (1890-1891), Bâbıâli İstatistik Komisyonu (1892), Demiryolu Tarifelerinin Düzenlenmesi Komisyonu (1892), Tarife-i Sıhhiye Muhtelit Komisyonu (1893), Kuru Üzüm Ticareti Komisyonu (1894), Dersaadet Rıhtımları Tarifesi Komisyonu (1896), Yunanistan'la Yapılacak Müzakereler Komisyonu (1898), Sırbistan Ticaret Anlaşması Komisyonu (1905), İran Ticaret Anlaşması Komisyonu (1905), Lahey Uluslararası Adalet Komisyonu (1909) ile Beynelmilel Hukuk Kongresi (1910) gibi pek çok komisyon ve uluslararası organizasyonlarda Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir. Komisyonlardaki becerikli çalışmalarından ötürü bürokraside hızla yükselmiştir. Nitekim 1881'de rütbe-i sâniyye sınıf-ı mütemayizi, 1884'te rütbe-i ülâ sınıf-ı sânisi, 1888'de rütbe-i ülâ sınıf-ı evveli ve nihayet 1894'te vezirlikten önceki son rütbe olan rütbe-i bâlâ derecesine ulaşmıştır. Rumeli Demiryolları ile ilgili Hirsch meselesinin (Akpınar, 2010, s. 153) çözülmesi örneğinde olduğu gibi başarısından dolayı kendisine 1500 lira para ödülü de verilmiştir.

3. Aldığı Nişanlar ve Madalyalar

Noradunkyan Efendi bu dönemde sadece bürokrasi kademelerinde yükselmemiş, sorumluluk aldığı işlerindeki katkılarından dolayı dördüncü (1882), ikinci (1890) ve birinci (1897) rütbeden Mecidi, ikinci (1892) rütbeden Nişan-ı Ali-i Osmani ve Yunan Muharebesi Madalyası (1897) gibi çeşitli nişan ve madalyalarla da ödüllendirmiştir (Karakoç, 2010, s. 159-161). Bunlar Gabriyel Noradunkyan'ın işinin ehli bir hukukçu, iyi bir danışman ve yetkin bir müzakereci olduğunu göstermektedir. Bürokraside hızlı terfi almasına, madalya ve nişanlarla ödüllendirilmesine rağmen kendisine vezirlik payesi verilmemiş, çağdaşları ve soydaşları Artin Dadyan ile Ohannes Kuyumcuyan gibi paşalığa yükseltilmemiştir. Bunda onun kritik zamanlarda söz dinlemez tavırlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, 1895'teki İstanbul Ermeni nümayişleri sırasında Patrikhane'de ve kiliselerde toplanan Ermenilerin artık dağılmalarının istenmesi için görevlendirilmesine itiraz etmiş, kendisine teklif edilen arabuluculuk görevini kabul etmemiştir. Kendisi anılarında ret gerekçesini "istenen iş gibi bir vazifenin görev tanımında olmadığını" ileri

sürse de Küçük Said Paşa anılarında Gabriyel Efendi'nin, "toplanan Ermeniler arasında anarşistlerin bulunduğunu ve kendisini öldürmelerinden korktuğunu" söylediğini belirtir (Kutlu, 1977, s. 120). Yine o, 1897'de Yunan Harbi'nin başlaması arifesinde oğlunun ciddi rahatsızlığını ileri sürerek Lozan'a gitmek istemiş, sultan tarafından kendisine izin verilmemesine rağmen, kaçak yollarla Avrupa'ya gitmiştir. Kendisiyle çalışan memurlardan mutlak itaat bekleyen ve aşırıcı kuşkucu kişiliğiyle bilinen II. Abdülhamit, muhtemelen, dik başlılık gibi algılanabilecek söz konusu davranışlarından dolayı onu paşalığa terfi ettirmemiştir (Karakoç, 2015). Ancak sultan yine de Noradunkyan Efendi'nin motivasyonunu ve çalışma azmini kırmamak adına onu ve ailesini ödüllendirmeye devam etmiştir. Nitekim sırasıyla ona birinci (1898) rütbeden Nişan-ı Ali-i Osmani, Altın Liyakat Nişanı (1901), İmtiyaz Madalyası (1902) ve Murassa Mecidi Nişanı (1903); hanımı ile kızına da birinci ve ikinci dereceden Şefkat Nişanı (1903) vermiştir. Gabriyel Efendi de II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. Yıldönümünün kutlandığı dönemde sultana barometre ve termometreli büyük bir torpido resimli saat hediye etmiştir (Tuğlacı, s. 221).

Gabriyel Efendi, sadece vatandaşı olduğu Osmanlı idaresince değil, pek çok yabancı devlet yönetimince de çeşitli rütbe ve derecelerden nişan ve madalyalarla taltif edilmiştir. Buna göre o, Fransa hükümetinden iki defa L**é**gion d'honneur (Lejyon dönor), Rusya yönetiminden iki defa Saint Stanislas (Sen İstanislas), Romanya hükümetinden iki defa Couronne de Roumanie (Kuron dö Romani), Karadağ devletinden iki defa Danilo, Sırp hükümetinden iki defa Takova, İran yönetiminden iki defa Şir ü Hurşid, İspanya'dan Isabel la Catolica (Ma'a pak İzabella), İtalya devletinden Couronne d'Italie (Kuron d'Itali), Alman yönetiminden Kızıl Kartal ve Yunan yönetiminden Saint Sauveur (Sen Sovör) isimli madalya ve nişanları almıştır (Kayaoğlu, s. 178-179; Tuğlacı, s. 471). Yabancı devlet yönetimlerinin Noradunkyan Efendi'ye nişan ve madalyalar vermesi, onun diplomasi alanındaki vukufiyetine ve saygınlığına işaret etmektedir.

Ermenice ve Türkçe'nin yanı sıra Fransızca (Lauzan, 2000, s. 26), İngilizce ve İtalyanca bilen Noradunkyan Efendi, cemaatinin bir eğitim kurumu olan Getronagan Ermeni Lisesi'nde (Baş, 2010, s. 70-72 ve https://getronagan.k12.tr/kurumsal/tarihce/) eğitim faaliyetlerine katılmış, Galata'daki Ermeni Kütüphanesi'ne 3 bin kitap armağan etmiş, Ermeni Cismani Meclisi'nde Başkan olarak yer almış (Tuğlacı, s. 65 ve 414), hatta Ermeni Cemaati Ruhani Reisliğine Patrik Mateos İzmirliyan'ın (1894-1896) seçilmesine ön ayak olmuştur. Bunların yanı sıra o, Mekteb-i Hukuk-u Şahane'de (Hukuk Fakültesi), "Fenn-i Siyaset

ve Diplomasi (Siyaset Bilimi ve Diplomasi)" ile "Hukuk-ı Hususiye-i Düvel (Devletler Özel Hukuku)" derslerini vermiştir (Kayaoğlu, s. 175-177). Böylece Osmanlı gençlerinin hukuk alanında yetişmesine katkıda bulunmuştur. Tüm bunlar Ermeni komitelerinin kurulduğu ve Ermeni meselesinin uluslararasılaştığı bir zaman aralığında Osmanlı üst yönetiminin ona duydukları güveni göstermesi açısından önemlidir.

Gabriyel Efendi, Ermeni meselesinin yavaş yavaş kronikleştiği bir dönemde, sorunun çözümüne yönelik 12 Eylül 1897 tarihli bir rapor hazırlamıştır. Rapora göre, Ermeniler arasında görülmeye başlanan anarşizm fikrini önleyici tedbirler alınmalı, anarşistler arasına nefret tohumları ekilmeli ve toplumsal olarak anarşistlerden uzak durmaları için Ermeniler manevi yönden desteklenmelidir. Ayrıca Katolik ve Protestan misyonerlerinin Ermeniler arasında yaydıkları kötü haberler engellenmeli, Ermenilerin kendi mezheplerine bağlılıklarını arttırmak için dini ve hayır kurumları devlet tarafından desteklenmelidir. Yanı sıra Batılı devletlerin ve özellikle İngiltere'nin Ermeni komitelerini desteklemelerine karşı tedbirli olunmalı, müspet Ermeni basın ve yayın organları ile Patrikhane desteklenmelidir. Keza Rus Ermenilerin komitelere yaptıkları yardımlara karşı dikkatli olunmalıdır. Nihayet Rusya ve İran sınırlarındaki şark vilayetlerinde yaşayan bazı Ermenilerin komitelerin fesatlarına kandıkları görülmektedir. Bu nedenle bölgedeki ticari, zirai ve sınai durum ıslah edilmeli, halktan alınan vergiler adil olmalı ve Ermeniler iktisaden rahatlatılmalıdır. Böylece Ermenilerin komitelerin vaatlerine kanmaları engellenmiş olacaktır. Dönemin şartları göz önüne alındığında, Noradunkyan Efendi'nin söz konusu tespit ve önerilerinde haklı olduğu anlaşılmaktadır (BOA, Y. PRK. ŞD 2/18).

4. Hükümetlerdeki Görevleri

Gabriyel Noradunkyan Efendi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ayan üyeliğine atanmış (Aralık 1908-Kasım 1916) (Şahin, 2015, s. 188-200) ve bu dönemde teşkil edilen hükümetlerde bir teknokrat nazır olarak görevler yapmıştır. Nitekim o, 7 Ağustos 1908'de kurulan Kâmil Paşa, 13 Şubat 1909'da teşkil edilen Hüseyin Hilmi Paşa, 14 Nisan 1909'da oluşturulan Ahmet Tevfik Paşa ve 6 Mayıs 1909'da kurulan ikinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinelerinde Ticaret ve Nafıa Nazırı olarak yer almıştır (Kodaman ve Ünal, 1996). Osmanlı'nın dağılma döneminde iki nafıa programı hazırlanmıştır. Bunlardan birincisi 1880'de, dönemin Nafıa Nazırı Hasan Fehmi Paşa tarafından, ikincisi ise Gabriyel Efendi tarafından hazırlanmıştır (Örmecioğlu ve Ergut, 2011, s. 515). Gabriyel Efendi'nin hazırladığı nafıa programının uygulanması için

Fransa'dan 2 milyon altın franklık borç da alınmıştır (Tekeli ve İlkin, 2004, s. 377). Ancak o dönemdeki hükümetlerin kısa süreli olmasından, yaşanılan siyasi istikrarsızlıklardan ve Noradunkyan Efendi'nin nazırlıktan istifa etmek durumunda kalmasından dolayı hazırladığı program gerçekleştirilememiştir.

Noradunkyan Efendi, siyasetin yeniden yapılmaya başlandığı ve partilerin kurulduğu II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Ahali Fırkası'na üye olmuştur. Keza o, Osmanlı Ahrar Fırkası'nın bir toplantısında Kâmil Paşa, Küçük Said Paşa, Ahmet Muhtar Paşa gibi üst düzey Osmanlı bürokratlarıyla birlikte bulunmuştur (Tunçay, 2018, s. 277). Gabriyel Efendi'nin dönemin etkin partisi İttihat ve Terakki Fırkası'na mesafeli olduğu yukarıdaki tercihlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Ticaret ve Nafıa Nazırı olduğu dönemde İttihat ve Terakki'nin yayın organı gibi hareket eden *Tanin* gazetesinin yoğun kampanyası sonucunda istifa etmek zorunda kalmış, yerine soydaşı Bedros Hallacyan Efendi gelmiştir (Sancaktar, 2009).

Gabriyel Efendi, Nafıa Nazırlığı sırasında ayrıca Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nazırlığı'na atanan Mehmet Rıfat Paşa'ya vazifesine başlayıncaya kadar vekâlet etmiştir. Bu vekâlet, Osmanlı üst yönetiminin onun diplomasi alanındaki deneyimlerine ve yeterliğine duyulan güveni göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde yaşanılan iç karışıklıklardan istifade eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. Avusturya ile yaşanan krizi sonlandıran anlaşmayı Osmanlı adına imzalayanlardan birisi de Rıfat Paşa'ya vekâlet eden Noradunkyan Efendi olacaktır (BOA, HR. İŞO nr. 36/4 belge sıra nr. 9; Gönenç 2001, s. 538 ve 554-556; Noradounghian, 1950, s. 9, 10). Noradunkyan Efendi, Ticaret ve Nafıa Nazırlığı sırasında, V. Mehmet Reşat'ın cülusunu Batılı devletlerin yönetimlerine tebliğ için kurulan heyette Ahmet Tevfik Paşa ve I. Ordu Kurmay Başkanı Ferik Halil Paşa ile birlikte yer almış, Tevfik Paşa'dan sonra heyete başkanlık etmiştir (Tuğlacı, s. 399).

5. Hariciye Nazırlığı

Noradunkyan Efendi, 22 Temmuz 1912'de teşkil edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi ile 29 Ekim 1912'de kurulan Kâmil Paşa kabinelerinde Hariciye Nazırı olmuştur. Onun Hariciye Nazırlığı görevi Osmanlı İmparatorluğu'nun peşi sıra savaşlara girdiği dönemin başlangıcına denk gelmektedir. Gabriyel Efendi anılarında, İtalya'da bulunduğu sırada, onların savaş hazırlıklarına denk geldiğini ve dönemin sadrazamı İbrahim Hakkı Paşa'yı yaklaşmakta olan savaş hakkında uyardığını, ancak onun bu uyarıyı umursamadığını anlatır (Karakoç, 2015, s. 121-123). Nitekim bir süre sonra İtalya, Trablusgarp'a asker çıkarmıştır.

Savaş, Küçük Said Paşa'nın sadrazamlığı döneminde de devam etmiştir. Bilahare Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuş, Noradunkyan Efendi de ilk defa Hariciye Nazırı olarak bu kabinede yer almıştır. O, nazır olarak İtalya ile barış yapılması gerektiğine inanıyordu. Zira İtalyanlar hem Ege'deki 12 adayı işgal etmişler, hem de Çanakkale Boğazı'nı geçişlere kapatmışlardı. Ayrıca Balkan devletleri, Balkan Ligi adı altında birleşerek Osmanlı Devleti ile savaşa başlamışlardı. Tüm bu hassas ortamda, onun Hariciye Nazırlığı döneminde İtalya ile 18 Ekim 1918'de Uşi Antlaşması imzalanmış ve Trablusgarp Savaşı sona ermiştir. Balkan Savaşlarındaki mağlubiyetlerden dolayı Ahmet Muhtar Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştı ve yerine Kâmil Paşa hükümeti kurulmuştu. Gabriyel Efendi, bu hükümette de yerini muhafaza etti ve Hariciye Nazırı olarak görevine devam etti.

Balkan Savaşları başladığında Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu Noradunkyan Efendi yabancı bir gazeteciye şöyle anlatır: "… Avrupa'da hiçbir devlet yoktur ki sabır ve dayanıklılığı bizim kadar büyük olsun. İki ay kadar evvel silahlı bir grup sınırlarımızdan içeri girmiş, askerlerimizi öldürmüş, şehirlerimizden birisini yağmalamıştı… Bunlar Karadağ tarafına mensuptular… Hareket ortada ve saldırı olduğu meydandaydı. Her yerde bu tür bir saldırı harp sebebi sayılır. Biz hoşgörüyü zaaf derecesine ulaştırdık. …Ölenleri sessizce gömdük. Halkın hiddetini yatıştırdık. İşte bizim hareket şeklimiz böyle. Biz yenilik yaptıkça, ıslahat girişimlerinde bulundukça, Balkanlardaki dostlar bir kat daha saldırgan ve küstah bir tavır içine bürünüyorlar. Şimdi de savaşmaktayız. Pekâlâ, görün bakalım, görsünler işte. Biz bu savaşı ne aradık ne de talep ettik… Savaşın sorumluluğunu tarih hiçbir zaman bize yükleyemez. Yine de şimdi büyük bir direnç içinde ve büyük bir vatanseverlikle sonuca ulaşmaya çalışacağız. Savaşın çabuk neticelenmesi de bizim elimizde değil. Harbin yol açacağı bütün felaketlere, olanca matemlere karşılık medeni bir millet olarak nasıl savaşmak gerekiyorsa öyle savaşacağız. Eğer düşman topraklarına girersek yabancı bir yerdeki yabancı bir evdeki misafirler gibi hareket edeceğiz. Eğer yenik düşersek neticeyi namusluca kabulleneceğiz. Hiçbir zaman bize zulüm ve ikiyüzlülük isnat edilemez." (Lauzan, s. 27, 28).

Noradunyan Efendi, bu dönemde oluşturulan Meclis-i Sıhhiye'ye de başkanlık etmiş, savaş münasebetiyle karşılaşılan dizanteri, tifüs ve kolera salgınlarına karşı alınacak tedbirleri meclis üyeleriyle değerlendirmiştir (Rasimoğlu, 2015, s. 61-68). Keza Balkan Harbi sırasında yaşanılan bozgundan dolayı Osmanlı ordusunun yenilenmesi ihtiyacı hâsıl olmuştu ve bununla ilgili görüşmeler Noradunkyan Efendi'nin Kâmil Paşa Hükümeti dönemindeki

Hariciye Nazırlığı zamanında başlamıştı. Almanya'nın bir askeri misyon göndermesiyle ilgili ilk teması Noradunkyan Efendi 2 Ocak 1913 tarihinde Alman Büyükelçi Hans von Wangenheim ile görüşerek kurmuştur. Nitekim bu görüşmenin sonrasında temaslar artmış ve Almanya Sanders Misyonu'nu Osmanlı'ya göndermiştir (Uyar, 2019, s. 35).

Osmanlı yönetimi, Balkan Harbi sırasında Edirne'nin kuşatılması ve İstanbul'un tehlikeli duruma düşmesi üzerine barış yollarını aramaya başladı. Büyük devletlerin Edirne'nin teslim edilmesine yönelik ısrarlı tekliflerini ise ısrarla reddetti. Nitekim Noradunkyan Efendi verdiği bir demeçte "Büyük devletlerin ısrarlarına ve tehditlerine rağmen, Edirne'nin kesinlikle Türkiye'de [Osmanlı'da] kalması gerek" diyecektir (Hayta, 2008, s. 13).

Bunun üzerine Büyük Devletler 17 Ocak 1913'te Osmanlı Devleti'ne dört maddelik ortak bir nota vermişlerdir (Hayta, 41, 42). Bu notaya verilecek cevabı da Hariciye Nazırı olarak Noradunkyan Efendi kaleme almıştır. Buna göre; "Osmanlı Hükümeti, barış yapılmasının tarafların istek ve menfaatlerine uygun olduğunu ve Avrupa kamuoyunun bunu önemle istediğini tereddütsüz kabul etmekte, hiçbir yönden kendi kışkırtmalarının sonucu olmayan, çapı büyüyüp yayılmak tehlikesi gösteren ve çarpışmalar yeniden başlayacak olursa sonunun nereye varacağının önceden kestirilmesi imkânsız olan bir savaşa elinden geldiği ölçüde çabuk son vermek gerektiğini kabul etmektedir.

Osmanlı Hükümeti'nin, Büyük Devletlerin ortaklaşa giriştikleri bu işte, onları yalnızca yüksek bir menfaatin yönlendirdiği hususunda kuşkusu yoktur.

Osmanlı Hükümeti, Büyük Devletlerin kendisine vermeyi uygun gördükleri tavsiyelere karşı en büyük saygıyı duymakla birlikte şu yöne dikkati çekmekten kendini alamaz ki, Balkanlı müttefiklerce Edirne şehrinin kendilerine bırakılması yolunda ileri sürülen istek, Türkiye için hükümetin buna razı olmakta gösterdiği tereddüde hak verecek kadar büyük bir fedakârlıktır.

Stratejik öneminden başka Edirne daha önce de birçok kez, denilmiş olduğu gibi yalnız devletin ikinci başkenti değil, hem ahalisi, hem de dini anıtları ve tarihi hatıraları bakımından özbeöz bir İslam şehridir. Bundan dolayı Osmanlı Hükümeti, Balkan Devletlerine büyük araziler bırakmaya katlanmış olmasına rağmen, bu andan sonra şimdiye kadar verdiği tavizleri daha ileriye götüremeyeceğine karar vermiş bulunmaktadır.

Bu gibi düşüncelerle İngiltere Hükümeti'ne, Edirne'nin Berlin Antlaşması'nı imzalamış devletlerin koruması altında, hangi milletten olursa olsun, onlar tarafından tayin edilecek Müslüman bir valinin yönetiminde *'serbest, bağımsız ve tarafsız bir şehir'* hâline getirilmesi tasarısını telkin etmiştir.

Yine ülke topraklarını savunma endişesinden hareketle, Osmanlı Hükümeti tarafından, Çanakkale Boğazı yönünde bulunan Ege adalarının Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmasını kesin bir zorunluluk sayar. Bu adaların, esasen bir parçası oldukları Anadolu kıyısına yakınlıklarının yanı sıra; Yunanistan'a ilhak edilmeleri durumunda, siyasi bir tahrik unsuru ve sınırlarda kaçakçılık odağı haline gelmeleri tehlikesinin baş göstereceği olgusu, Osmanlı Hükümeti'nin takındığı tutumu haklı gösterecek önemli etkenlerdir.

Büyük Devletlerin de kendi açılarından yukarıda bahsedilen düşünceleri takdir edecekleri inancında bulunan Osmanlı Hükümeti, medeni esaslara lâyık ve bahis konusu olan genel çıkarlara uygun bir amaç güdebilecek olan bu devletlerin, ortadaki meseleler üzerinde alacakları kararlarda sağduyulu olarak hakkaniyetli bir yol izleyeceklerine tam manasıyla inanmak ve güven duymak arzusunda olduğunu beyan eder.

Bu bakımdan Büyük Devletlerin gerek Edirne Müstahkem Mevkii gerekse Türk-Bulgar sınırlarının çizilmesi konularında alacakları kararın, İstanbul'un güvenliği açısından daimî bir tehlike doğurmaması ve komşu devletlerarasında var olması gereken karşılıklı güvene dayanan iyi komşuluk ilişkilerini sağlayacak mahiyette bulunması son derece önemlidir.

Osmanlı Hükümeti, Büyük Devletlerin savaşın doğurduğu yıkımları tamir etmek ve devletin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi konularında yardım için verdikleri güvenceyi şükranla ve memnuniyet duygularıyla karşılamaktadır. Bu bakımdan daha bugünden Türkiye'nin her devlet gibi tam bir serbestlik içinde özgür bir gümrük tarifesi uygulamak, modern hukuk ilkelerine dayanan ticaret antlaşmaları yapmak ve yabancılar hakkında Osmanlı vergi kanunlarını uygulamak hakkının tanınması kaçınılmaz bir mecburiyettir.

Osmanlı Hükümeti, Büyük Devletlerin böylece yukarıda zikredilen notalarında belirtilen vaatlerinin gerçekleşmesi için tek koşul olan Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sınırsız olarak tanımak lütfunda bulunacaklarını umar.

Osmanlı Hükümeti son söz olarak, Büyük Devletlerin bahis konusu olan meselelerin çözümlenmesinde, Avrupa Devletler Birliğince takip edilen barış görüşmelerini tehlikeye düşürecek yeni güçlük ve tezlerin ortaya çıkmaması için gerekeni yapacakları inancında olduğunu ifade etmektedir.

Osmanlı Hükümeti yine şu inançtadır ki; Balkanlı müttefiklerin, kin ve nefretle yıkıp geçtikleri yerlerde birçok masumun hayatına mal olan taşkınlıkları ve vahşet dolu eylemlerine dair bir dizi haberin, Osmanlı halkının farklı tabakalarında yarattığı öfkeye ve katlanılan büyük acılar ve fedakârlıklara rağmen; savaşın acılarını hafifletmek isteyen Türkiye'nin, sayıları birkaç milyonu

bulan müttefik devletlerin uyruklarından hiç kimseyi sınır dışı etmediği gibi, onları her türlü misillemeye karşı koruyarak iyi niyetini ispat ettiği bir zamanda; Büyük Devletlerin bu cevabın hazırlanması için ilham veren sulhperver ruhun hakkını tam anlamıyla teslim edeceklerine de kanidir." (BOA, HR. SYS 1983/1-18; Ünal, 2013, s. 508-510).

Noradunkyan Efendi hazırlanan söz konusu cevabi notada "savaşın genişleme ve yayılma (Dünya Savaşı çıkabileceği) ihtimali olduğunu, Edirne'nin teslim edilmeyeceğini, Balkan devletlerinin Türk ve Müslüman halka yaptıkları mezalime karşı, imparatorluk sınırları içinde çok sayıda Rum bulunduğu halde bunların haklarının korunduğunu" belirtmektedir. Bu nota kaleme alınmasına rağmen yayınlanma şansı bulamamıştır. Çünkü notaya son şeklinin verileceği kabine toplantısı Enver Bey ve adamlarınca basılmış, Harbiye Nazırı Nazım Paşa öldürülmüş ve kabineden zorla istifası istenmiştir. Sadrazam Kâmil Paşa silahların gölgesinde istifa ettiklerine dair metni imzalamıştır. Gabriyel Efendi yaşanılan bu baskını şu şekilde anlatmaktadır: "Meclisi vükela salonunda dışarıdan gelen silah seslerini işitince yapılacağı günlerden beri dillerde dolaşan baskının vaki olduğunu anladım. Siyasi mühim kâğıtları çantama doldurarak kilitledim. Fakat çantamı verecek mesul bir şahıs bulamadığım için masa üzerine bıraktım. Şahsıma ait evrakı alarak dışarıya fırladım. Ön kapıdan çıkmayı tehlikeli bulduğum için arka kapıdan dolaşarak Soğukçeşme karşısındaki kapıdan tramvay caddesine çıktım." (Esen, 1960, s. 1755).

6. Hariciye Nazırlığı Sonrasındaki Hayatı

Balkan Harbi'nin devam ettiği sırada 23 Ocak 1913'te gerçekleşen Bâbıâli Baskını sırasında toplantıdaki nazırlar arasında bulunan Gabriyel Efendi, İttihat ve Terakki'nin yönetim anlayışını benimsemediği ve can güvenliği endişesi nedeniyle ailesini de alarak Avrupa'da ikamet etmeye başlamış, sağlık durumunu öne sürerek yurtdışında yaşamaya devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Ayan üyeliğinden aldığı Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık 1915'e ait maaşlarının yarısını Kızılay'a bağışlamıştır. Bu durum onun halen Osmanlı kimliğini muhafaza ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır (Bal, 2018, s. 188, 189).

Gabriyel Noradunkyan, merkezleri ABD ve Mısır'da bulunan Ermeni Hayırsever Genel Birliklerinin İstanbul şubelerinin 1910'da açılmasında rol oynamıştır (Tuğlacı, s. 455). Kendisi I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan ve Osmanlı sınırları içinde kurulması planlanan Ermeni devletinin diplomasi ayağını yürüten Ermeni heyetlerinde de görev almıştır (Genell, 2023). Bu bağlamda Fransız hükümeti ile temaslarda bulunmuştur. Ayrıca Amerika'ya

kadar giderek burada görüşmeler gerçekleştirmiştir (The Great Falls Tribune, 21 Ağustos 1921, s. 1 ve Palatka Daily News, 1 Eylül 1921). Milli Mücadele sonrası barış müzakerelerinin değerlendirildiği Lozan'a da gelmiş, burada İsmet Paşa ile görüşerek Ermeniler için Adana ve civarında bir yurt tesis edilmesini talep etmiştir. İsmet Paşa, teklifi reddederek görüşmeyi sonlandırmıştır. İsmet Paşa, Ankara'yı bilgilendirdiği telgrafta durumu şöyle özetlemiştir: "Noradunkyan Efendi geldi. Ermeniler için yurt istedi. Nasihat ettik."

7. Sonuç

Tüm yaşam ve bütün kariyeri neredeyse Osmanlı coğrafyasında geçen Gabriyel Efendi, hayatının son evresinde Bogos Nubar ile birlikte Ermeni milletinin temsilciliği görevini yapmıştır. Onun bu tercihi tarihi olaylar açısından değerlendirildiğinde anlamsız gibi görünmemektedir. Zira kendisini bağlı addettiği Osmanlı Devleti artık yok olma aşamasındadır. İmparatorluk coğrafyasındaki Müslüman Araplar da isyan etmiş ve bağımsızlık yolunda ilerlemektedir. Keza sürekli ihtilaf yaşadığı İttihat ve Terakki yönetimi –ki Babıali Baskını sırasında ölümle burun buruna gelmişti– geçici Sevk ve İskân Kanunu'nu yürürlüğe sokmuş ve bu yasanın uygulanması sırasında pek çok soydaşının ölümüne neden olmuştur. Noradunkyan Efendi belki de onların mirasına sahip çıkmak istemiştir. Sonuç olarak ondaki Osmanlı kimliğin yerini artık bağımsızlıkçı düşüncenin aldığı görülmektedir.

Gabriyel Noradunyan Efendi, 1936 yılında 84 yaşındayken Cenevre'de ölmüştür (Istepanyan, 1967, s. 85).

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *BOA, DH. SAİD, 81/473.*

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *BOA, DH. SAİD, 88/143.*

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *BOA, HR. HMŞ. İŞO, 36/4, belge sıra no. 9.*

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *BOA, HR. SYS., 1983/1_18.*

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı. *BOA, Y. PRK. ŞD, 2/18.*

Süreli Yayınlar

Kalem. (1924, 25 Aralık). [Gazete].

Palatka Daily News. (1921, 1 Eylül). [Gazete].

The Great Falls Tribune. (1921, 21 Ağustos). [Gazete].

İnternet Kaynakları

Salt Research. (2025). *Hassan Silüetleri* [Dijital koleksiyon]. https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/17673

Getronagan Lisesi. (2025). *1894 Mezunlarımız*. https://getronagan.k12.tr/mezunlarimiz/1894/

Getronagan Lisesi. (2025). *Okulun Tarihi*. https://www.getronagan.k12.tr/tr/kurumsal/tarih

Library of Congress. (2025). *Item 2014687815*. https://www.loc.gov/item/2014687815/

Üsküdar Belediyesi. (2025). *Surp Haç Ermeni Kilisesi*. https://www.uskudar.bel.tr/tr/main/erehber/kiliseler/9/surp-hac-ermeni-kilisesi/553

Koç Üniversitesi. (2025). *Yusuf Franko: Diplomatlar ve Mekanları*. https://yusuffranko.ku.edu.tr/tr/diplomatlar-ve-mekanlari

Araştırma ve İnceleme Eserler

Bal, F. (Ed.). (2018). *Kızılay arşivi belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*. Seçil Ofset.

Barsoumian, H. L. (2013). İstanbul'un Ermeni *amiralar* sınıfı (S. Silahlı, Çev.). Aras Yayıncılık.

Carmont, P. (2012). *The Amiras: Lords of Ottoman Armenia* (M. Blandin, Trans.). Taderon Press.

Dabağyan, L. P. (2010). *Osmanlı Ermenileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Dinç, G. (2022). Osmanlı Devleti'nde uluslararası hukuk anlayışının kurumsallaşması: Bâbıâli Hukuk Müşavirliği (İstişare Odası). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 74*, 382–392.

Esen, M. (1960). Bâbıâli Baskını. İstanbul Ansiklopedisi, IV.

Genell, A. M. (2023). From the Ottoman Empire to the Turkish Republic: International law and minority rights before and after Lausanne. In J. Conlin & O. Ozavci (Eds.), *They all made peace – What is peace?: The 1923 Lausanne Treaty and the new imperial order*. (pp. 29-52). Gingko Library.

Gönenç, S. (2021). Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı (5 Ekim 1908) ve müteakip gelişmeler. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, 10*(2), 509–556.

Hançer, E. (2004). Üsküdar Ermeni Cemaati tarihinde bir gezinti. In Z. Kurşun et al. (Eds.), Üsküdar Sempozyumu (Cilt I, ss. 140–155).

Hayta, N. (2008). *Balkan Savaşları'nın diplomatik boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Istepanyan, T. (1967). *Hepimize bir bayrak*. Tarla Yayınevi.

Karakoç, E. (2010). Osmanlı hariciyesinde bir Ermeni nazır. *Uluslararası İlişkiler, 7*(25), 157–177.

Karakoç, E. (2015). Ermeni asıllı Osmanlı nazırlarından Gabriyel Noradunkyan Efendi. *Ermeni Araştırmaları Dergisi, 52*, 85–140.

Kayaoğlu, T. (2013). *Osmanlı Hâriciyesinde gayr-i Müslimler (1852–1925)*. Türk Tarih Kurumu.

Kodaman, B., & Ünal, M. A. (Haz.). (1996). *Son vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi tarihi*. Türk Tarih Kurumu.

Koloğlu, O. (2007). *Son sadrazam, Millî Mücadele taraftarı Ahmed Tevfik Paşa*. Doğan Kitap.

Kutlu, Ş. (Haz.). (1977). *Sadrazam Said Paşa: Anılar*. Hürriyet Yayınları.

Lauzan, S. (2000). *Osmanlı'nın bozgun yılları* (S. Ünlü, Yay. Haz.). Beyan Yayınları.

Makzume, E. (Proje Koordinatörü). (2017). *Pierre Loti ve Hassan Silüetleri: II. Meşrutiyet öncesi portreler*. Maison D'Edition.

Noradounghian, H. (1950). *Vers la guerre balkanique et vers la première guerre mondiale*. Edition La Turquie Moderne.

Odabaşı, İ. A. (2014). Emeğin karikatürü: Emek temalı karikatürün Osmanlı/Türk mizah basınına girişi. In H. Yüksel (Ed.), *Uluslararası İşçi ve İletişim Konferansı Bildiriler Kitabı*.

Örmecioğlu, H. T., & Ergut, E. A. (2011). Türkiye'de mühendislik, modernleşme ve bayındır ülkenin inşası. *New World Sciences Academy, 6*(3), 508–519.

Pamukciyan, K. (2003a). *Zamanlar, mekânlar, insanlar* (O. Köker, Yay. Haz.). Aras Yayıncılık.

Pamukciyan, K. (2003b). *Biyografileriyle Ermeniler* (O. Köker, Yay. Haz.). Aras Yayıncılık.

Rasimoğlu, C. G. İ. (2015). Kolera İstanbul'a yaklaşırken: Balkan Savaşları'nın başlangıcında Meclis-i Sıhhiye tartışmaları (Ekim-Kasım 1912). *Hayat Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi, 13*, 60–71.

Sancaktar, F. M. (2009). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Millî Hâkimiyet düşüncesinin gelişimi ve Hüseyin Cahit Yalçın örneği (1908–1925)*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Şahin, N. (2015). *Osmanlı Ermenileri ve İkinci Meşrutiyet*. Çizgi Kitabevi.

Tekeli, İ., & İlkin, S. (2004). *Cumhuriyetin harcı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tuğlacı, P. (2004). *Tarih boyunca Batı Ermenileri* (Cilt III). Pars Yayınları.

Tunçay, M., et al. (Haz.). (2018). *II. Meşrutiyet'in ilk yılı*. Yapı Kredi Yayınları.

Uyar, M. (2019). Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913–1918). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 15*(30), 29–84.

Ünal, U. (Proje Yöneticisi). (2013). *Osmanlı belgelerinde Balkan Savaşları 1*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

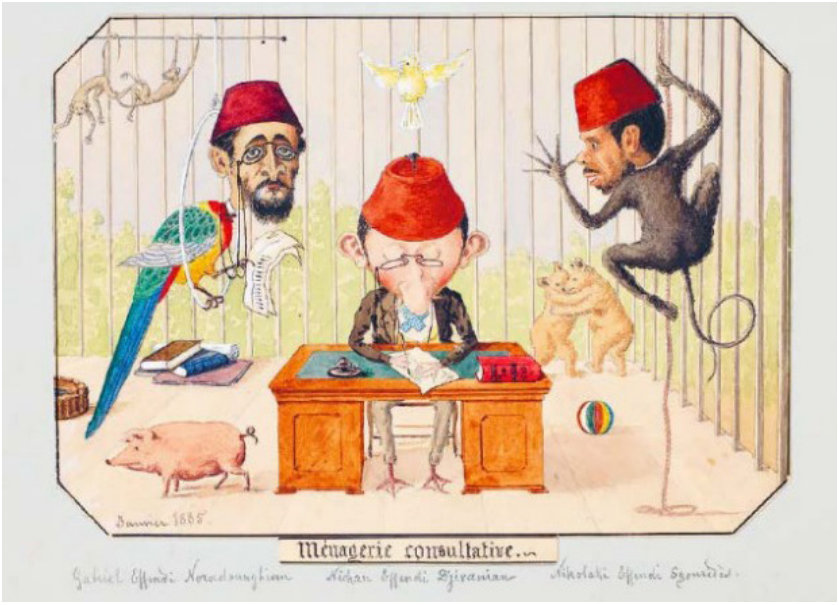
RESİM1: Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriyel Efendi Hazretleri

RESİM2: Gabriyel Noradunkyan Efendi

RESİM3: Mehmet Reşad'ın Cülusunu Yabancı Devletlere Bildiren Heyet: Ahmed Tevfik Paşa (ortada), I. Ordu Kurmay Başkanı Ferik Halil Paşa (solunda) ve Nafıa Nazırı Noradunkyan Efendi **(**Koloğlu, 2007, s. 162).

RESİM4: Bâbı Âli İstişare Sirki, Yusuf Franko'nun kaleminden Bâbı Âli İstişare Odası'nda (Hukuk Müşavirliği) Çalışan Üç Kişi: Gabriyel Noradunkyan Efendi (papağan), Nişan Civanyan Efendi (makak) ve Nikolaki Zigoridis Efendi (Afrika maymunu)

RESİM5: Osmanlı Devlet Adamları: (Soldan Sağa) Naum Duhani, Mehmet Nuri Bey, Gabriyel Noradunkyan Efendi, Yusuf Franko, Nikolaki Zigoridis Efendi, İsmail Cenani Bey, Andreas Kopasis Efendi, Adil Bey ve Habib Melhame (oturanlardan en sağdaki)
(Makzume, 2017, s. 25).

RESİM6: Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriyel Noradunkyan Efendi: Grev Yasası-Tatil-i Eşgal Nizamnamesi, Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan)- Daire-i Celiye-yi Mebusan, "Amma aksi hayvan ha! Çekiyorum çekiyorum da bir türlü şu binaya sokamıyorum."
(Kalem, 25 Kanunuevvel 1924, sayı 19, s. 4; Odabaşı, 2014, s. 210, 211).